

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Гетьман Анатолій Павлович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
академік НАПрН України, Україна, м. Харків
e-mail: prof.getman@gmail.com
Scopus Author ID: 55131901800
ORCID 0000-0002-1987-2760

Яковюк Іван Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права Європейського Союзу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: yakoviyuk@ukr.net
Scopus Author ID: 57200072341
ORCID 0000-0002-8070-1645

doi: 10.21564/2414–990x.150.209571
УДК 341.18–049.5«18/19»

АРХІТЕКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОРІЧЧЯ

На тлі появи нових небезпечних викликів сучасному міжнародному правопорядку і системі безпеки перед політиками і науковцями постає питання щодо своєчасності і обґрунтованості перегляду усталених концептуальних підходів стосовно конструювання архітектури міжнародної і європейської безпеки. Від початку XXI ст. дедалі частіше лунають заклики суттєво оновити

чинний міжнародний порядок, його інститути, насамперед інститут Ради Безпеки ООН, норми і правила, які склалися після 1945 р. У цьому зв'язку актуальністю і практичною значущістю характеризуються дослідження еволюції попередніх систем міжнародних відносин і заснованих на них системах безпеки, зокрема Віденської системи. Стосовно «Європейського концерту» як стержня Віденської архітектури європейської безпеки (1815–1914 рр.) в історіографії склалося в цілому неоднозначне ставлення, що заважає дати йому належну оцінку, а також прослідкувати еволюцію Віденської системи, її зв'язок з наступними міжнародними системами, оцінити можливість використання її елементів для конструювання майбутніх міжнародних систем. Це зумовлює ту увагу, яку викликають питання становлення, розвитку і занепаду Віденської системи. Однією з концепцій, що потребує переосмислення в цьому контексті, є «баланс сил», теоретичні основи якої в основному сформувалися в період дії Віденської системи. З плином часу зміст концепції «балансу сил» помітно змінювався і доповнювався новими елементами, що призвело до понятійної багатозначності відповідного терміна. З огляду на розвиток міжнародних відносин, зміни підходів до забезпечення глобальної і регіональної безпеки існує потреба в критичному аналізі «балансу сил», його нових концептуальних моделей, що пояснюють поведінку суб'єктів світової політики.

Ключові слова: архітектура безпеки; «баланс сил»; Наполеон; європейська федерація; Віденський конгрес (1814–1815 рр.); Віденська система міжнародних відносин.

Гетьман А. П., доктор юридических наук, професор, проректор по науковій роботі, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, академик НАПрН України, Україна, г. Харків.

e-mail: prof.getman@gmail.com ; Scopus Author ID: 55131901800 ; ORCID 0000-0002-1987-2760

Яковюк І. В., доктор юридических наук, професор, заведуючий кафедрою права Європейського Союзу, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.

e-mail: yakoviyk@ukr.net ; Scopus Author ID: 57200072341 ; ORCID 0000-0002-8070-1645

Архитектура европейской безопасности в конце XVIII – в первой половине XIX века

На фоне появления новых опасных вызовов современному международному правопорядку и системе безопасности перед политиками и учеными возникает вопрос о своевременности и обоснованности пересмотра устоявшихся концептуальных подходов к конструированию архитектуры международной и европейской безопасности. С начала XXI в. все чаще раздаются призывы существенно обновить действующий международный порядок, его институты, прежде всего институт Совета Безопасности ООН, нормы и правила, сложившиеся после 1945 г. В этой связи актуальностью и практической значимостью характеризуются исследования, посвященные эволюции предыдущих систем международных отношений и основанных на них систем безопасности, в частности Венской системы. Что касается «Европейского концерта» как стержня Венской архитектуры европейской безопасности (1815–1914 гг.) в историографии сложилось в целом неоднозначное отношение, что мешает дать ему надлежащую оценку, а также проследить эволюцию Венской системы, ее связь с последующими международными системами, оценить возможность использования ее элементов для конструирования будущих международных систем. Это объясняет то внимание, которое вызывают вопросы становления, развития и упадка Венской системы. Одной из концепций, нуждающейся в переосмыслении в этом контексте, является «баланс сил», теоретические основы которой в основном сформировались в период действия Венской системы. С течением времени содержание концепции «баланса сил» заметно менялось и пополнялось новыми элементами, что привело к понятийной многозначности соответствующего термина. Вследствие развития международных отношений, изменения подходов к обеспечению глобальной и региональной безопасности возникла потребность в критическом анализе «баланса сил», его новых концептуальных моделей, объясняющих поведение субъектов мировой политики.

Ключевые слова: архитектура безопасности; «баланс сил»; Наполеон; европейская федерация; Венский конгресс (1814–1815 гг.); Венская система международных отношений.

Постановка проблеми. Теорія і практика реалізації права національної безпеки є об'єктом прискіпливої уваги правників. Така увага пояснюється стрімкими і кардинальними змінами, що відбуваються в сучасній системі міжнародних відносин, а відтак пов'язані з підвищенням ступеня ризиків, посиленням небезпеки від допущених помилок, неконтрольованих тенденцій і процесів, які суттєво позначаються як на стані національної, так і регіональної та міжнародної безпеки.

Цілком закономірно, що в цих умовах протягом останніх десятиліть в дослідженнях проблеми безпеки чітко простежується тенденція глобалізації та регіоналізації, що свідчить про те, що дослідницька думка перемикається від локально-державних до регіональних та глобальних масштабів і проблем безпеки. Ця тенденція закономірно розширює феномен безпеки і, як наслідок, вона стає предметом досліджень міждисциплінарного характеру, важливим аспектом яких є історико-порівняльні дослідження систем міжнародних відносин і відповідних їм моделей безпеки. Одне з центральних місць у цих наукових пошуках займає теорія і практика Віденської системи міжнародних відносин, яка вперше продемонструвала здатність підтримувати мир і безпеку в Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії проблемі забезпечення національної безпеки за допомогою регіональних міжнародних систем на прикладі Віденської системи приділено недостатню увагу. Винятки складають наукові праці Н. Т. Аношиної [2], Н. В. Горло [30], В. Г. Ціватого [72], що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета дослідження. Основна мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу і синтезу розкрити теоретико-методологічні основи, історичні особливості, ознаки, закономірності розвитку Віденської системи міжнародних відносин, а також розкрити специфіку архітектури європейської безпеки наприкінці XVIII – на початку XIX століть.

Виклад основного матеріалу. Принцип «балансу сил» (англ. balance of power) прийнято вважати одним з найбільш впливових при формуванні зовнішніх політик провідних європейських держав з XVIII по XX ст. [78, с. 155]. У витоків його теоретичного обґрунтування, починаючи з XVI ст., стояли Ф. де Комміна, Ф. Гвіччардіні, Ж. Боден, Ф. Бекон, А. Джентілі, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гроцій, І. Кант та інші європейські мислителі.

Принцип «балансу сил» як елемент системи міжнародного правопорядку вперше використовується у Вестфальській системі, що склалася після 1648 р., про що свідчить його фіксація в Утрехтському мирному договорі (1713 р.)¹.

¹ Лорд Болінброк – автор договору – так коментував ситуацію в Європі, що призвела до підписання Утрехтського мирного договору: «З того моменту як утворилися дві держави – Франція і Австрія – і, як наслідок цього, між ними виникло суперництво, інтереси їхніх сусідів полягали в тому, щоб боротися з найсильнішою і найбільш активною та укладати союз і дружбу зі слабшою. Звідси – концепція рівноваги сил в Європі, на якій засновані безпека і спокій всіх. У свою

Однак через те, що даний принцип за значущістю поступався принципам державного суверенітету, примату національних держав, що реалізують свої геополітичні інтереси шляхом «війни усіх проти усіх», невтручання у внутрішні справи, відмови від конфесійного фактору як одного з визначальних елементів зовнішньої політики, виконання підписаних міжнародних договорів, Вестфальська система виявилася неспроможною сприяти припиненню існуючих та запобіганню нових серйозних конфліктів в Європі¹.

Особливістю Європи в період функціонування Вестфальської системи є те, що:

– по-перше, війни позбулися релігійного характеру (вкорінення принципу віротерпимості в Англії, Данії та Пруссії з кінця XVII ст. сприяло ослабленню релігійного обґрунтування воєн), натомість головними факторами, що були їх причинами, стали боротьба за території (за спадщину), торгівельні шляхи, династичні спори;

– по-друге, зростання кількості великих держав на континенті створювало сприятливі передумови для забезпечення більш ефективного «балансу сил» («рівноваги»), оскільки в цьому разі у держав було більш можливостей діяти гнучко і змінювати союзників по альянсу, щоб не допустити встановлення гегемонії суперника, що однак не виключало ситуації, коли держави свідомо погоджувалися на визнання за однією з великих держав статусу «утримувача (гаранта) балансу» (починаючи з XVII ст. цю роль найчастіше виконувала Велика Британія);

– по-третє, спочатку Іспанія, а після Утрехтського миру – Франція та Австрія поступово втрачали статус європейських гегемонів, а Швеція – регіонального лідера на Півночі Європи, натомість зміцнювали свої позиції у вирішенні європейських справ Велика Британія, Російська імперія та Пруссія, що створило передумови для віднесення їх до категорії великих держав;

– по-четверте, відсутність на континенті гегемона, політика експансії якого становила загрозу геополітичним інтересам групі великих держав, негативно позначалася на готовності останніх вживати колективних заходів з попередження війн на континенті;

чергу, порушити цю рівновагу було метою кожного з суперників. Принцип, на якому ґрунтувалися всі мудрі рішення європейських нарад, що стосуються Франції та Австрії, визначився прагненням запобігти порушенню рівноваги, не даючи схилитися шалькам терезів на один бік. Цей принцип діяв протягом усього періоду і зберігає свою волю понині» [6, с. 81–82].

¹ Варто згадати хоча б основні воєнні конфлікти, що виникли до підписання Вестфальського мирного договору, але продовжилися після нього (франко-іспанська війна (1635–1659 рр.), іспано-португальська війна (1640–1668 рр.), турецько-венеціанська війна (1644–1699 рр.)), а також ті, що розпочалися після його підписання (перша англо-голландська війна (1652–1654 рр.), російсько-польська війна (1654–1667 рр.), польсько-шведська війна (1655–1660 рр.), англо-іспанська війна (1655–1659 рр.), друга англо-голландська війна (1665–1667 рр.), голландські війни (1667–1679 рр.), Сконська війна (1675–1679 рр.), Велика турецька війна (1682–1697 рр.), війна за Пфальцську спадщину (1689–1697 рр.), війна за іспанську спадщину (1701–1714 рр.), Північна війна (1700–1721 рр.), війна за австрійську спадщину (1740–1748 рр.), Семирічна війна (1756–1763 рр.), російсько-турецька війна (1768–1774 рр.)), щоб переконатися в неефективності Вестфальської системи запобігання і припинення війн в Європі [Див.: 29; 74; 47].

– по-п'яте, досягнення критичної межі в накопиченні військової могутності однією з великих держав тягне за собою суттєве порушення рівномірності розподілу могутності між державами [33, с. 118], що створює підстави для сприйняття її як фактора загрози регіональній безпеці (особливо за наявності застарілих конфліктів, територіальних спорів і «образ», які провокують реваншистські настрої), а отже формування альянсів, покликаних зрівноважити агресора і відновити «баланс сил», та превентивної розробки більш потужної зброї (початок «гонки озброєнь»);

– по-шосте, економічне зростання або великий рівень багатства держави (незалежно від того, чи автократія це, чи демократія) сприяють її озброєнню з усіма негативними наслідками для забезпечення «балансу сил» [26];

– по-сьоме, відсутність у держави великої кількості військ фізично обмежує маневр для її агресивної поведінки навіть за умови хорошого оснащення армії, а отже, зумовлює державу розпочати з анексії невеликих держав з метою поповнення армії за рахунок армій приєднаних держав [23];

– по-восьме, стабільність «балансу сил» у цей період значною мірою залежала від особистості монархів великих держав: смерть (наприклад, Людовика XIV) чи навпаки прихід до влади тих чи інших суверенів (наприклад, король Англії Георг I, імператор Австрії Карл VI, король Пруссії Фрідріх II) часом раптово і суттєво змінювала геополітичну ситуацію в Європі, як це відбулося у другій половині XVIII ст., коли відбулося «перевертання альянсів», що у свою чергу обумовило довгостроковий перегляд воєнно-політичних союзів [19, с. 25–26];

– по-дев'яте, не готовність великих держав забезпечити ефективний «баланс сил» (створити потужну коаліцію) серйозно підірвала стабільність міжнародної системи, проявом чого стала Семирічна війна, жертвами якої стали майже два мільйони осіб.

Європейський «баланс сил», побудований в XVIII ст. за міжнародним династичним правом, базувався на так званій пентархії великих держав (Великій Британії, Франції, Австрії, Росії та Пруссії) і відносинах між ними, специфіка яких визначалася ситуаційно відповідно до їх геополітичних інтересів: англо-французьке колоніальне суперництво, протистояння Ганноверського і Віденського союзів, прусько-французьке протистояння, австро-пруське протиборство в Центральній Європі та обоюдно зацікавленість Росії та Австрії в захопленні володінь Османської імперії [19, с. 24–28, 31]. Він був зруйнований, як і Вестфальська система в цілому, внаслідок насамперед Великої Французької революції і наполеонівських війн, які завдали нищівного удару по європейській династичній системі.

Наполеон (1769–1821 рр.) зазвичай не згадується серед філософів, державних і громадських діячів, діяльність яких була спрямована на об'єднання європейських народів, оскільки інтеграція розглядається як свідомий і добровільний процес, тоді як побудова імперії Наполеоном носила примусовий характер. Разом з тим зовнішня політика Наполеона мала важливе значення для формування національної і регіональної політики безпеки в XIX ст.

У Наполеона не було усталених концептуальних поглядів на облаштування Європи: в епоху Директорії (1795–1799 рр.) Бонапарт був прихильником створення європейської конфедерації республік; у період Аустерліца (1805 р.) він висунув концепцію французької Європи, що передбачала створення системи васальних і союзних королівств; у період боротьби з антинаполеонівськими коаліціями система васалітету почала поступатися місцем політиці прямої анексії. Легенда про Наполеона як прихильника «європейської асоціації» почала створюватися ним самим у період заслання на острів Святої Єлени [31; 83, с. 236].

Зазначимо, що обговорюючи «європейський проєкт» Наполеона, ми можемо аналізувати насамперед політику Франції у той чи інший період його правління, а не його погляди, які Наполеон ніколи не викладав письмово у систематизованому вигляді.

Ідеологія Просвітництва безумовно сприяла появі федералістських інтеграційних проєктів у другій половині XVIII ст. Починають відбуватися зміни в суспільній свідомості, по-новому розставляються зовнішньополітичні пріоритети: об'єднана Європа починає вбачатися не як ліга суверенів, а як об'єднання народів; відкидалася ідея універсальної монархії; відстоювалися економічні, а не лише династичні інтереси; заохочувалася публічна дипломатія, яка доповнювала, але ще не замінила династичні пакти; міжнародне право розглядається не лише з позиції права на війну, але й на мир; цінністю визнавалася федеративна влада, яку контролюють самі нації, і цивільне право, засноване на цінностях Просвітництва.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в політико-правовій і філософській думці Франції формуються два підходи до розбудови європейської федерації: якщо прибічники першого, яких було меншість, виступали за повагу до суверенітету, збереження незалежності держав, а отже, і Status Quo на геополітичній мапі Європи, то розробники другого підходу вважали, що створення Європейської федерації можливе, але для того, щоб вона виявилася життєздатною, баланс сил в Європі повинен бути виправлений шляхом створення великих держав більш-менш однакового розміру [4, с. 97–99], що природно означало позбавлення або принаймні обмеження суверенітету тих держав, територія і ресурси яких мали стати «будівельним матеріалом» у цьому процесі¹.

З Семирічної війни (1756–1763 рр.) – одного з найбільш масштабних і кривавих воєнних конфліктів Нового часу, який насправді можна вважати однією з перших світових війн, Франція вийшла надзвичайно слабкою як у воєнно-політичному, так і економічному плані. Ситуація погіршилася ще більше після поразки Парижа у франко-пруській війні (1870–1871 рр.), що закономірно створило передумови для популярності реваншистських проєктів у наступні десятиліття і навіть століття. Насамперед постає завдання щодо повернення

¹ Так, у 1777 р. С.-Н. А. Лінге висунув ідею, відповідно до якої мав змінитися геополітичний устрій тодішньої Європи: для того, щоб врівноважити дві зростаючі потужні сили: Пруссію та Росію, Франція, Іспанія та Велика Британія мали об'єднати зусилля (суттєво перекроїти кордони існуючих на континенті держав), щоб виправити це [4].

Франції її провідного місця серед інших держав Європи. Для цього необхідно було усунути небезпеку, яка походила від Пруссії, Англії та Австрії, що, у свою чергу, потребувало перегляду кордонів сусідніх держав заради забезпечення безпеки і оборони як самої Франції, так і союзних їй держав.

Протягом 1795–1800 рр. Директорія руками Наполеона активно пере-кроювала політичну карту Італії шляхом створення лояльних їй республік і королівств. Паралельно Наполеон заохочував італійців до процесу політичного об'єднання, що породило у окремих його сучасників ілюзію того, що він є захисником прав європейських народів на самовизначення (щоправда не усіх народів, а лише революціонерів, перемога яких відповідала національним інтересам французів) [65, с. 425]. Безперечно, така оцінка не відповідала дійсності, хоча побічним результатом політики Наполеона стала активізація політичного націоналізму в Європі [14, с. 378–379]. Директорія не могла остаточно визначитися з політико-правовим статусом італійських держав (погляди коливалися від повної їх анексії до перетворення на сателітів Франції), також висувалися проекти створення федерації (наприклад, федерації за участю Франції та унітарної Італії) або союзу держав з різними формами правління, але у будь-якому разі питання щодо визнання їхньої незалежності на порядку денному не стояло [56].

У цей період Наполеон і Е.-Ж. Сійєс вперше висунули ідею запровадження континентальної економічної блокади Англії. Закон від 18 січня 1798 р. дозволяв захоплювати будь-яке судно, а не тільки його вантаж, що перевозило товари британського походження, незалежно від національності їх власника. Це був перший крок проти нейтрального судноплавства та початку торгової війни в Європі.

Наполеон, розбудовуючи свою імперію, усвідомлював, що інші суверени Європи можуть визнати його рівним собі лише за умови, що вони будуть знаходитися під ярмом або в залежності від Франції. Відповідно імперія житиме доти, доки він буде вселяти страх в інших [43]. Ця ситуація визначила ті методи, якими Наполеон керувався у формулюванні та реалізації зовнішньої політики Франції.

Військові перемоги Наполеона в період з 1800 по 1807 рр. породили у нього ілюзію того, що на континенті у Франції не залишилося супротивників, здатних кинути їй виклик. Це підштовхнуло його до визначення свого бачення майбутнього Європи. Основні напрями своєї програми він оприлюднив під час виступу перед сенатом Франції 11 серпня 1807 р. Цю програму він назвав «європейською федеральною системою», яка мала складатися з трьох кіл [43] і забезпечувати безпеку Франції, а також стабільність на континенті шляхом встановлення французької гегемонії.

Перше коло включало території (134 департаменти із населенням близько 44 млн чоловік, які охоплювали територію власне Франції, а також Папську державу, Бельгію, Голландію і ганзейські міста Бремен, Гамбург і Любек, Північну Італію, Каталонію і територію сучасної Хорватії, контроль над якими був

умовою забезпечення континентальної блокади Великої Британії), безпосередньо підпорядковані Імперії.

Друге коло складалося з формально адміністративно незалежних «наполеонівських королівств» (Вестфальське королівство, Рейнська конфедерація¹, Гельветична конфедерація (після її ліквідації у лютому 1803 р. – Швейцарська конфедерація), Неаполітанське королівство, Іспанія² та Варшавське герцогство), які були інтегровані у французьку орбіту завдяки дипломатичним заходам, а також тому, що на чолі багатьох з них стояли родичі Наполеона (як зазначають історики, Наполеон намагався перетворити Європу на «сімейний домен» [41, с. 22–23]).

Третє коло утворювали такі великі континентальні держави, як Пруссія, Австрійська, Російська і за певних умов навіть Османська імперії, з якими Франції було необхідно досягнути розумного територіального компромісу, для чого на їхніх кордонах власне і створювалися численні буферні утворення.

Стверджувати те, що в означений період Франція перетворилася на «утримувача балансу» в Європі, немає підстав, оскільки її зовнішня політика характеризувалася свавіллям Наполеона, який був здатен змінити «баланс сил» на континенті в будь-який момент на свій розсуд (у 1815 р. він зазначав: «Нам потрібна була половина плюс одна Європа, щоб баланс перекинувся на нашу сторону» [22, с. 422, 454]).

У період Першої імперії і наполеонівських війн Франція не менш радикально втрутилася в життя Священної Римської імперії германської нації та держав, що входили до її складу. Наполеоном розглядалися геополітичні проекти, відповідно до яких території германських держав мала бути перерозподілені між Францією (анексія частини північної Німеччини), Пруссією, а також допускалося формування федерацій дрібних країн навколо більш потужних держав³. На практиці ці плани трансформувалися у створення в 1806 р. Рейнського союзу як буферного військово-політичного альянсу – сателіта Франції

¹ Створення Наполеоном Вестфальського королівства і Рейнської конфедерації мало на меті розширення германського світу заради недопущення створення на кордоні Франції надпотужної ворожої держави, яка становила б безпосередню загрозу для Парижу, падіння якого традиційно означало капітуляцію Франції в цілому. Створення Варшавського герцогства також розглядалося як запобіжний захід у протистоянні з Пруссією. Щоправда, Варшавське герцогство, яке не мало спільного кордону з Францією, було у разі конфлікту приречене на знищення. Більше того, його створення скоріше консолідувало ворогів Франції (Австрійську і Російську імперії, а також Пруссію), аніж поглиблювало ворожнечу між ними.

² Помилковість захоплення Іспанії, зумовлена потребами Континентальної блокади, Наполеон визнавав і сам, перебуваючи на острові Святої Єлени. Війна з Іспанією (в тому числі партизанська) обійшлася Франції майже в 400 000 чоловіків.

³ 23 лютого 1803 р. Особливий Імперський комітет прийняв акт про рецесію в Німеччині. Згідно з його положеннями ліквідовувалась незалежність ряду карликових володінь і майже 50-ти міст, а також церковні курфюрства (крім Майнцького), розширялись володіння правителів, які орієнтувались на підтримку Наполеона (Баварії, Базена, Вюртемберга та ін.). Рішення Імперського комітету йшли всупереч імперській конституції, однак запобігали подальшому розбленню Священної Римської імперії германської нації [Див.: 34].

та припинення існування Священної Римської імперії, що суттєво змінило геополітичну мапу Європи [80].

Зазначимо, що ефективність реформування німецьких держав, насамперед Вестфальського королівства як модельного експерименту Наполеона, за французьким зразком була незначною, оскільки німці демонстрували небажання сприймати французьку політико-правову систему в цілому, зокрема Цивільний кодекс, через їх використання для прискореної і жорсткої уніфікації усіх сфер суспільного життя без урахування національної специфіки.

Тези про об'єднання європейців в одну націю і про розбудову «великої європейської федеративної системи, яку ми прийняли як відповідну духу століття і сприятливу для прогресу цивілізації», були знову озвучені Наполеоном в періоди його перебування на острові Святої Єлени і у преамбулі Додаткового акта до Конституцій Імперії від 22 квітня 1815 р. в період «Ста днів»¹. Наполеон розкрив окремі моменти організації влади в європейській федерації і принципи, на яких вона мала бути заснована. При цьому змінилася тональність і інакше були розставлені акценти в об'єднувачому процесі: відтепер важлива роль у забезпеченні життєдіяльності федерації відводилася праву і правовим механізмам. Так, Наполеон зазначав, що об'єднана Європа має керуватися єдиними принципами, функціонувати в рамках єдиної правової системи, стрижнем якої мав стати Цивільний кодекс і Європейський касаційний суд, використовувати єдину валюту, систему мір і ваги. Зазначалося, що велика європейська родина має мати спільні інтереси, погляди і почуття, що мало досягатися через уніфіковану систему освіти для національних еліт. Підсумовуючи свої міркування, Наполеон робив висновок, що проєкт абата Сен-П'єра є цілком життєздатним [39].

Однак Наполеон не був послідовним у своїх поглядах, оскільки за собою він залишав право виступати «верховним суддею» і запроваджувати «загальну диктатуру». Таким чином, гарні лозунги прикривали зовсім інші наміри Наполеона:

1. Головною метою побудови європейської федерації було максимальне збільшення членського складу Континентального блоку заради забезпечення ефективності економічної блокади Англії, оголошеної в Берліні декретом від 21 листопада 1806 р. [13] (за змістом заходів цей декрет значною мірою дублював положення закону від 31 жовтня 1796 р. та доповнював положення акта від 20 червня 1803 р.). У декреті зазначалося, що економічна блокада Англії є відповіддю на заходи, закріплені в законодавстві останньої. Під тиском взаємних правових санкцій з боку Лондона² і Парижа нейтральна торгівля в світі стає

¹ У преамбулі Додаткового акта зазначалося, що метою Імперії була організація великої європейської федеративної системи відповідно духу століття і сприятливу для прогресу цивілізації [Див.: 1].

² 7 січня 1807 р. англійським королем було видано *order in council*, який заборонив «торгівлю з одного порту в інший», якщо в ці порти не допускалися англійські кораблі. Британський уряд взяв курс на знищення будь-яких, в тому числі замаскованих, форм експортної торгівлі Франції. 11 листопада 1807 р. було видано такі три *order in council*, присвячені регулюванню міжнародної торгівлі. Вони запровадили заборону для будь-якої нейтральної країни торгувати

проблематичною, що змушує, наприклад США, тимчасового відмовитися від торгівлі з Європою [40, с. 257–262; 15, с. 63–78; 79, с. 49–53].

Категорична вимога, адресована європейським державам, щодо забезпечення одноманітних заходів із блокади Англії демонструє справжнє ставлення Наполеона до формально незалежних держав Європи (у 1807 р. до блокади вимушені були приєднатися Пруссія, Австрійська і Російська імперії, Данія). Небажання ефективно здійснювати заходи із торгової блокади¹, а також продовження торгівлі з Англією торговим флотом нейтральних держав пояснює подальші кроки Наполеона щодо активізації політики експансії на Захід і Схід Європи, а також диференціацію підходів щодо забезпечення блокади різними частинами Імперії залежно від того, чи належали вони до «старої Франції» (наприклад, місто-порт Бордо), чи відносилися до приєднаних територій (наприклад, Ліворно і Гамбург) [46].

2. Європейська федерація розбудовувалася шляхом безпосереднього поглинання (анексії) або обмеження тією чи іншою мірою суверенітету сусідніх держав, зокрема шляхом інтеграції через династичні шлюби або за допомогою «моральної експансії». При цьому Ж.-Б. Дюррозель зазначає, що помилка Наполеона полягала в тому, що завоювання територій малих і середніх держав або периферійних територій великих держав не супроводжувалося системою компенсацій. Наполеон в окремих випадках надавав певні компенсації другорядним союзникам (Баварії або Саксонії), але не перетворював дану практику на систему для інших, більш значущих держав (насамперед Росії та Австрії), як, наприклад, у питанні про розподіл європейських володінь Османської імперії або у польському питанні [16, с. 272–273].

3. Більшість країн Європи не мала серйозних причин для конфлікту ані з Великою Британією, ані з Францією, а тому була зацікавлена підтримувати добрі відносини одночасно з обома країнами. Однак гострота англо-французької ворожнечі на початку XIX ст. зробила такий варіант устрою міжнародних

з країнами «ворожими його величності» без заходу кораблів в англійський порт і сплати там податків і зборів, установлених британським урядом. Для торговців, які порушають цю заборону, встановлювалося покарання у вигляді конфіскації кораблів і вантажів [Див.: 69].

¹ 16 березня 1810 р. Наполеону була підготовлена секретна доповідь, в якій зазначалося, що попри блокаду Англія продовжує активну торгівлю з північними країнами Європи. Це означає, що участь цих країн у коаліції проти Англії є уявною. Учасники континентальної блокади, користуючись тим, що Франція не має достатнього власного флоту, щоб контролювати союзників, лише вдають, що сприяють цілям блокади і виконують свої зобов'язання. Тому блокада, яка повинна була поставити Англію на коліна, звелася до неузгоджених, позбавлених результативності дій. Росія, Пруссія, Данія та Швеція під виглядом відкритого розриву з Лондоном і союзних відносин з Францією насправді зберігають справжній нейтралітет, вигідний англійцям [62]. У 1811 р. Росія відкрито стала дотримуватися нейтралітету, про що свідчить затвердження 19 (31) грудня 1810 р. Олександром I «Положення про нейтральну торгівлю на 1811 рік у портах Білого, Балтійського, Чорного і Азовського морів і по всьому західному сухопутному кордону». Показово, що формально це Положення не порушувало економічну блокаду, але при цьому негативні наслідки воно породжувало не для Англії, а для Франції, оскільки завдало французькій торгівлі в Росії тяжкий і такий, що остаточно її підірвав, удар [Див.: 66, с. 502].

відносин неможливим. Це означало, що союз третіх країн з однією з ворогуючих держав закономірно породжував стан війни з іншою великою державою¹, що катастрофічно погіршувало стан регіональної безпеки на континенті. Крім того, загальною практикою як Франції, так і Англії було не дотримання своїх зобов'язань щодо союзників, оскільки погіршення стану Російської, Австрійської імперії та Пруссії відповідало геополітичним інтересам як офіційного Парижу, так і Лондона.

Отже, слід визнати, що Наполеон намагався силоміць упровадити в Європі французьку адміністративну модель² як своєрідний «код Наполеона», «Святий ковчег, який ми подамо сусіднім народам як приклад релігійної поваги» («*arche sainte pour laquelle nous donnerons aux peuples voisins l'exemple d'un respect religieux*») [8, с. 163]. Оскільки «європейська федеративна система» насаджувалася силоміць і не передбачала добровільного входження держав до її складу, то відповідно із військовими поразками Наполеона вона почала швидко руйнуватися як зсередини її учасниками, так і зовні³.

Політика експансії Наполеона стала для європейських монархій потужним стимулом для відновлення «балансу сил»⁴. При цьому відбувається усвідомлення того, що численні антинаполеонівські коаліції, які розглядалися з позиції утвердження на практиці принципу солідарності між державами шляхом

¹ Так, в організації як антинаполеонівських коаліцій, так і коаліції, які створювала Франція, активно використовувалася практика укладання таємних міжнародних договорів. Так, Російська імперія і Пруссія в 1806 р. підписали секретні союзні декларації, що послужили основою для створення IV антинаполеонівської коаліції (1806-1807 рр.). Поразка Російської імперії у цій війні призвела до підписання Тільзійського мирного договору (1807 р.), який містив сепаратні і секретні статті, в яких Москва визнавала результати усіх війн Наполеона і всі геополітичні зміни, які відбулися в Європі, а також таємного «Договору про союз наступальний і оборонний». Показово, що вказаний таємний договір покладав зобов'язання діяти за певних обставин проти Англії на держави (Данію, Португалію, Швецію), які не були його підписантами. У цілому в період 1805-1814 рр. було укладено численні союзні і мирні міжнародні договори, підписання яких не передбачало реалізацію сторонами усіх зобов'язань, які ними передбачалися. Мирні договори, як правило, укладалися лише заради отримання перерви перед наступною сутичкою ворогуючих держав, що підживило довіру до міжнародних договорів як таких [Див.: 71].

² Під час перебування на острові святої Єлени Наполеон (як і його шанувальники досі, але особливо в XIX ст.) намагався реабілітувати себе і представити війни, які він нав'язав Європі, як вимушену реакцію на політику своїх ворогів (насамперед Англії) і їх коаліцій, яка була спрямована на розшматування Франції і реставрацію старого порядку, або, як мінімум, не була підпорядкована зовнішній політиці Франції у її протистоянні з Англією. Небажання Росії підписати мир після захоплення Москви він також розглядав як причину, яка завадила йому реалізувати проект з розбудови європейської федерації [Див.: 10, с. 285, 554; 11, с. 232–233; 24, с. 367; 3, с. 13; 70, с. 93–98; 73, с. 387–390].

³ Намагання будь-якої європейської держави, зокрема Франції, замінити європейський баланс своєю гегемонією на континенті закономірно призводить до створення проти неї коаліцій, які зрештою завжди беруть гору [Див.: 41, с. 29].

⁴ Імперія Наполеона породила в європейських столицях страх того, що визнання націями права на занадто велику свободу національному поштовху здатне в окремих випадках «перевернути Європу догори дном, увертнути її в хаос» [12, с. 131].

узгодження зусиль декількох держав, що виступають проти сваволі однієї держави, стримують розширення її впливу та змусять дотримуватися загального закону (міжнародного права) [42, с. 34], довели, що тимчасові двосторонні й багатосторонні військово-політичні союзи недостатньо дієві і життєздатні у протистоянні з потужним агресором.

Після повного розгрому імперії Наполеона у 1814–1815 рр. в Європі відбулося перегрупування політичних сил з утвердженням гегемонії Російської, Британської та Австрійської імперій (вказані держави вперше були визначені як «великі»), яких єднало те, що вони були причіниками утворення загальноєвропейської системи міжнародних відносин, яка б ґрунтувалася на правових засадах.

Новий геополітичний розклад сил в Європі¹ був оформлений рішеннями Віденського конгресу² (вересень 1814 – червень 1815 рр.) і Другого Паризького миру (листопад 1815 р.), за підсумками яких сформувалася Віденська система міжнародних відносин (система «Європейського концерту»), яка стала першою³ і достатньо тривалою⁴ спробою свідомого утвердження світового міжнародного правопорядку, покликаного створити умови для мирного співіснування держав⁵. Віденська система, як і попередня – Вестфальська і наступна – Версальсько-Вашингтонська, містила суперечності та елементи нового, які повністю проявилися лише з часом.

¹ Відповідно до рішень Віденського конгресу відбулися: розподіл території Герцогства Варшавського між Росією, Пруссією та Австрією; передача територій німецьких союзників Наполеона Пруссії; відмова від відновлення Священної Римської Імперії германської нації і ухвалення рішення про створення на конфедеративних засадах Германського Союзу; скорочення держав, розташованих на території Германії з 300 до 25; Нідерланди приєднали до себе Бельгію і Люксембург; Австрія отримала контроль над Ломбардо-Венеціанським королівством; Англія повернула свої колонії та підтвердила право володіти Мальтою; папа Римський повернув контроль над Ватиканом і Папською областю; Швеція отримала контроль над Норвегією; Франція відновила статус великої держави і територію у дореволюційних межах.

² Генеральний акт Віденського конгресу було підписано 28 травня (9 червня) 1815 р. Підписанню Генерального акта, що складався зі 121 статті (зокрема, 11 перших статей про створення Германського Союзу), передувало підписанням 17 двох і багатосторонніх договорів, конвенцій, декларацій, протоколів та положень [21; 60].

³ Разом з тим окремі автори вважали, що «Європейський концерт» насправді був старою системою балансу сил, увічненою в іншому образі [27; 17].

⁴ Хоча більшість авторів стверджують, що Віденська система проіснувала до 1853 р., окремі автори переконані, що аж до початку Першої світової війни (достатньо згадати Паризьку конференцію 1856 р., Лондонську конференцію 1871 р., Берлінський конгрес 1878 р.), тому слід виділяти «власне Віденську систему» (до 1830 р.) і «Віденський порядок» у більш пізні роки; при цьому до середини XIX ст. спостерігалася «еволюція» системи, а потім – її затяжна «криза» [68, с. 23–25; 38, с. 88; 20, с. 30–32; 48].

⁵ Віденський конгрес поряд з Вестфальським мирним договором, Утрехтським і Паризьким миром (1919 р.) справедливо розглядається як один із чотирьох найбільш значущих міжнародних подій в історії Нового часу. Віденський конгрес став одним із найбільш представницьких міжнародних форумів: в його роботі брали участь представники 216 європейських країн. Щоправда, в повному складі учасники конгресу ніколи не збиралися, а ключові рішення ухвалювалися за участі представників Росії, Австрії, Великої Британії та Пруссії [7, с. 121].

Успіх Віденського конгресу значною мірою обумовлений тим, що він був безпрецедентним міжнародним форумом за складом учасників, рівнем представництва держав, а також складністю організації роботи. Попри те, що в його роботі брали участь представники 216 країн, вирішальне слово конгресу належало комісії Чотирьох (Австрія, Велика Британія, Пруссія і Росія), перетворена в комісію П'яти (ті ж самі плюс Франція) (з січня 1815 р.), а в дебатах з окремих питань – комісія Восьми (п'ять великих держав плюс Іспанія, Португалія і Швеція). Значну підготовчу роботу виконували комітети ad hoc з окремих питань (комітет у справах Німеччини, конференція з питання Німецької конфедерації, у справах Швейцарії, у справах Генуї, Тоскани, герцогства Бульонського, конференція щодо скасування работоргівлі, комісія з питань свободи річкового судноплавства, комісія з питань рангів і старшинства, статистична комісія¹).

Під час роботи Віденського конгресу Олександр I запропонував Європі ліберальний план політичної та економічної інтеграції, що передбачав досягнення компромісу дворянства і буржуазії на конституційній основі, відмову від політики протекціонізму і перехід до вільної торгівлі в межах Європи, зближення трьох гілок християнства.

Однак Віденський конгрес виявив суттєві суперечності у його учасників через те, що великі держави переслідували різні цілі: якщо в діях Олександра I вбачали прагнення до створення світового уряду і судової системи, Велика Британія обмежувалася більш прагматичними намірами і обмеженими зобов'язаннями, то Австрія використовувала можливості Священного Союзу як зручний комунікативний майданчик [53, с. 150–152; 9]. Безумовно, з одного боку, європейські монархи були вдячні Росії за її військову підтримку, що дозволила визволити їх народи, а головне – реставрувати їх монархії, але з другого – вони побоювалися утвердження гегемонії Росії в Європі. Це спонукало представників Австрії, Великої Британії та Франції 3 січня 1815 р. таємно від Олександра I укласти угоду про спільну протидію Росії.

Одним з інструментів політичної інтеграції європейських держав мав стати Священний Союз, відносини між членами якого мали будуватися не на війсьній силі, а на принципі легітимізму та системи традиційних цінностей. У грудні 1814 р. Олександр I направив повноважним представникам Австрії, Великої Британії та Пруссії на Віденському конгресі записку, в якій обґрунтував ідею заснування Четверного союзу на основі «непорушних принципів християнської релігії» [59, с. 320]. Проект створення Священного Союзу Олександр I вніс на розгляд союзників у вересні 1815 р. [54]. Спочатку проект був скептично сприйнятий представниками інших держав, які через закладені в нього Олександром I моральні принципи вважали його автора фанатиком або несповна

¹ Діяльності статистичної комісії, до складу якої входили економісти, географи та демографи, відводилася особлива роль, оскільки вона здійснювала підрахунки кількості населення, площі земель та їх прибутковості, що забезпечило рівнозначний перерозподіл територій переможцями.

розуму, підозрювали в прихованих геополітичних амбіціях¹, однак 14 вересня того ж року Олександр I разом з імператором Австрії Францем I та королем Пруссії Фрідрихом-Вільгельмом III підписали Декларацію про Священний Союз, який став першою міжнародною організацією, створеною на підставі міжнародного договору. Саме за допомогою Священного і Четверного союзу великі держави гарантували дотримання рішень (політичний та територіальний status quo в Європі), прийнятих на Віденському конгресі [62, с. 158–161]: з 1815 по 1914 рр., за винятком періоду з 1854 по 1870 рр., між великими європейськими державами не було загальноєвропейських воєн; Кримська війна (1853–1856 рр.), італійська війна (1859 р.), австро-пруська війна (1866 р.) та франко-пруська війна (1870–1871 рр.) безумовно змінювали розстановку сил в Європі, але в цілому не зруйнували баланс сил [44, с. 8]. Як наслідок, якщо для Європи XVIII – початок XIX ст., а також XX ст. характеризувалося «поза-межною» конфліктністю, що неминуче спричиняла загальнорегіональні війни, то конфліктність у період функціонування Віденської системи (порядку) носила «нормативний» характер, при якому мир в Європі в цілому підтримувався, що не виключало конфлікти і війни на периферії континенту та в інших частинах світу (як відомо, на Віденському конгресі не було вирішено питання війни за незалежність в Іспанській Америці і Східне питання, що деструктивно позначилося на функціонуванні «Європейського концерту» в наступні десятиліття).

Віденська система заклала основи формування доктрини стабільності (від розуміння стабільності як збереження Status Quo (в найширшому сенсі слова – територіальному, демографічному, військово-політичному, економічному, ідеологічному) та «balance of power» до запровадження міжнародного порядку²), яка вже в XX ст. розвивалася як в напрямі дипломатичного, так і воєнно-стратегічного розуміння (в рамках останнього якраз і спостерігалось зрощування понять «стабільність» і «безпека»).

Значення поняття «balance of power» змінювалося історично. У рамках Віденської системи, зазначає О. Д. Богатуров, це поняття трактувалося як силова рівновага. При цьому малася на увазі «рівновага один на один»: кожна з великих європейських держав повинна була залишатися приблизно рівною за силою будь-якій іншій великій державі так само взятій окремо. Лише за цієї

¹ В. С. Парсамов так пояснює індіферентність європейських монархів до проекту Олександра I: по-перше, тому, що в його тексті вони не виявили ніяких взаємних зобов'язань урядів по відношенню один до одного; по-друге, документ не тільки починався, але і закінчувався проголошенням принципів, які одночасно були і метою, і засобами її досягнення (проти цих принципів не було чого заперечити, але використовувати їх в практиці міжнародних відносин було неможливо); по-третє, Акт про Священний Союз був складений і підписаний особисто государями, без контрасигнації міністрами і без ратифікації структурами державної влади; по-четверте, підписання акта не передувало його обговорення на міжнародних переговорах, а просто государі в процесі особистого контакту один з одним ставили свої підписи [51].

² Віденський міжнародний порядок функціонував на основі принципу *laissez-faire* («дозвільний» або «невтручання»), який передбачав відмову однієї держави як від постійних зовнішньополітичних зобов'язань, так і від спроб перешкодити іншій державі в здійсненні її завдань у тих випадках, коли це не стосується національних інтересів першої [48; 67].

умови коаліція держав була б сильнішою за будь-яку окрему державу. Відповідно міг існувати і побудований на ідеї коаліції «Європейський концерт» з властивим йому типом відносин між великими державами, при якому між ними зберігалася приблизно рівна дистанція, а постійних переваг не було. Власне криза Віденської системи наприкінці XIX ст. була обумовлена практикою укладанням довгострокових військових союзів великих держав, які зводили нанівець або принаймні значно знижували ефективність коаліцій, оскільки правило індивідуальної силової рівноваги не спрацьовувало на рівні коаліцій [5].

Установчим актом Союзу був Трактат Братського Християнського союзу, написаний власноруч Олександром I [50; 59, с. 320–321; 35] із ремарками австрійського канцлера К. Меттерніха (він, зокрема, висунув ідею створення загальноєвропейського центру «контрреволюційної безпеки», в чому окремі автори вбачають зачатки створення сучасних контртерористичних методів) [18]. Трактат складався із преамбули і трьох статей, що проголошували заснування братства трьох християнських монархів. Ті, хто долучився до Священного Союзу, зв'язувалися надалі «узами справжнього і нерозривного братерства», визнаючи себе «єдиноміццями», які «стануть надавати один одному допомогу і підкріплення», сприймати себе як членів єдиного народу під ім'ям християнська нація» [54, с. 504–505]. Щоправда, релігійні положення як елемент спільної системи цінностей досить швидко зникають з текстів наступних міжнародних актів Священного Союзу, головним спрямуванням якого стає забезпечення стійкості консервативного порядку на континенті.

Держави-учасниці Священного Союзу погодилися проводити періодичні зустрічі (конгреси) «або під безпосередньою егідою суверенів, або за участю своїх міністрів». Ці зустрічі повинні були бути «присвячені значним спільним інтересам, а також обговоренню заходів, які будуть визнані найбільш корисними для спокою та процвітання націй та підтримання миру в Європі».

Протягом 1815–1817 рр. до Священного Союзу приєдналися майже всі європейські монархи¹, крім Папи Римського, турецького султана, як нехристиянина, королів Англії (Велика Британія хоча й відмовилася від членства в організації, проте заявила, що поділяє її принципи) і Франції. Слід зазначити, що у Віденській системі чітко окреслився розрив у функціях, які виконували лідери (п'ятірка великих держав) і всі інші держави. Якщо перші направляли або намагалися направляти розвиток систем, то другі залишалися більш-менш безликою масою, як правило, заповнювала географічні та/або політичні ніші між основними гравцями [57].

Стосовно членства Франції у Союзі, якщо Росія виступала за її інтеграцію до загальноєвропейської структур безпеки, зазначаючи, що дискримінація офіційного Парижу є проявом небезпечної несправедливості, яка оживить, а не усуне джерело зла, то Австрія виступала проти цього, як і проти суттєвого розширення членського складу Союзу [55, с. 175]. У цілому ставлення союз-

¹ Баварія, Вюртемберг, Данія, Іспанія, Королівство Обох Сицилій, Нідерланди, Португалія, Саксонія, Сардинське королівство, Швейцарія та низка дрібних германських держав.

ників до Франції було далеким від «диктату Версальського договору 1919 р. стосовно переможеної Німеччини» [18]. Приєднання Франції відбулося після Аахенського конгресу¹, внаслідок чого Четверний Альянс перетворився на «моральну пентархію».

Активна і плідна фаза в життєдіяльності Союзу розпочалася з 1818 р. і пов'язана із проведенням конгресів: Аахенський² (вересень – листопад 1818 р.), конгрес в Троппау (жовтень – грудень 1820) та Лайбахський конгрес³ (січень-травень 1821 р., Веронський конгрес⁴ (жовтень – грудень 1822 р.).

¹ 3 (15) листопада 1818 р. Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія і Франція підписали протокол «щодо визначення відносин ... між Францією і державами», яким остання вбудовувалася «в систему європейської політики» [37, с. 126].

² Під час роботи Аахенського конгресу вирішувалися такі питання: вивід окупаційної армії з території Франції і виплата нею репарацій (вирішено позитивно); ставлення союзних держав до Франції; умови членства Франції в Союзі європейських держав (проти виступала Австрія і Велика Британія; в результаті Францію запросили до участі в роботі великих держав на підставі дипломатичної ноти і без підписання відповідного договору); можливі запобіжні заходи Союзу (тісний союз між державами; військова угода) щодо Франції в разі загрози з її боку державам Союзу (було узгоджено усі умови здійснення воєнної інтервенції); підписання гарантійного договору щодо непорушності кордонів; гласність договору як стримуюча французьких баламутів умова. У порядку денному конгресу також були питання: про умиротворення повсталих іспанських колоній в Південній Америці і врегулювання іспано-португальського конфлікту через Ріо-де-ла-Плати; питання про датсько-шведсько-норвезькі розбіжності; про розбіжності між Нідерландами і володарем герцогства Буйонського; про баварсько-баденську територіальний спір; про забезпечення безпеки торговельного мореплавства; про заходи щодо припинення торгівлі неграми; про громадянські і політичні права євреїв; про майнові претензії підданих Франції до урядів союзних держав і ін.

За підсумками роботи конгресу було ухвалено рішення щодо затвердження принципу колективного управління європейськими справами шляхом проведення конгресів (якщо спочатку передбачалося зробити конгреси монархів періодичними, то у підсумку на вимогу Великої Британії ця ідея була відхилена). Аби заспокоїти громадську думку за ініціативою Росії і Великої Британії було підписано Декларацію про те, що Союз буде піклуватися «про суворе дотримання принципів міжнародного права», подавати «приклад правосуддя, згоди і поміркованості».

Секретний протокол від 3 (15) листопада 1818 р. містив положення про зобов'язання союзних держав щодо «попередження згубних наслідків нового революційного потрясіння» [Див: 64, с. 118].

³ Конгрес в Троппау і Лайбахський конгрес були скликані з приводу революційних подій в Португалії і Неаполі. За результатами їх роботи було ухвалено рішення про застосування військової інтервенції (австрійські війська) щодо революційного Неаполю після того, як будуть вичерпані усі мирні засоби; скасування конституції Сицилії і введення австрійських військ (за потреби, яка не виникла, – російських військ); не надання допомоги Греції з боку Росії. Безумовний інтерес становить протокол Троппау (Велика Британія не підписала його), у якому зазначалося, що членство держави у складі європейського союзу призупиняється у випадку, якщо в них відбудуться зміни урядових форм шляхом заколоту, зміни, які будуть нести загрозу іншим державам-членам, до тих пір, доки не буде відновлено їх внутрішній правопорядок. До таких держав можуть бути спочатку застосовані дружні умовляння, а потім і примусові заходи, якщо вживання сили виявиться необхідним [Див.: 52, с. 72–73].

⁴ Веронський конгрес став останнім дипломатичним конгресом Священного Союзу. Під час його роботи вирішувалися наступні питання: підготовка французької інтервенції до Іспанії з метою придушення революції; визнання незалежності латиноамериканських держав; становище в

Особиста участь голів держав, урядів і міністрів закордонних справ у роботі конгресів забезпечила не тільки ефективність їх роботи, але й формування атмосфери взаємної довіри між правителями.

Слід зазначити, що в XIX ст., після наполеонівських війн, ідея миру між народами поступово переходить із сфери філософських дискусій в площину практичної політики. Стає зрозумілим, що забезпечення миру і свободи потребує створення нового глобального правового порядку, його демократизації, відновлення ролі міжнародного права і поваги до нього. При цьому чи не вперше в історії відбувається усвідомлення того, що регіональна безпека (стабільність) як мета зовнішньої політики великих держав має визначатися не як статус-кво і не як передбачуваність відносин у галузі безпеки з передбачуваним супротивником, а як стан (*environment*), в якій великі держави вважають становище своїх країн достатньо безпечним для того, щоб вони могли просуватися до здійснення національних і міжнародних завдань без побоювань з приводу зовнішніх загроз і необхідності відволікати надлишкові кошти на озброєння і військові потреби [76, с. 6].

У результаті діяльності конгресів на фоні активізації революційних рухів в Європі великі держави виявили готовність до створення міжнародної поліцейської системи, яка мала стати прологом до створення певної моделі загальноєвропейського управління (уряду). Дані плани були зірвані через позицію Британського уряду, який побоювався, що легалізація принципу втручання у внутрішні справи може з часом бути використана не лише щодо третіх держав, але й однієї з великих держав.

Після Веронського конгресу спостерігається поступовий занепад діяльності Священного Союзу, що було обумовлено низкою факторів: смерть Олександра I, який виступав рушійною силою конгресів; перехід Великої Британії до політики «блискучої ізоляції»¹ (*«splendid isolation»*); посилення розбіжностей

італійських державах; заходи щодо припинення работоргівлі; східне питання; скарга Сардинського королівства на Швейцарію; свобода судноплавства по Рейну [81].

¹ Велику Британію не влаштовувало, що вона не мала права вето на рішення «Європейського концерту» і як наслідок з багатьох загальноєвропейських питань залишалася в меншості, що зрештою заважало реалізації її геополітичних інтересів. Намагання окремих авторів представити Велику Британію як головного поборника демократії та європейських рухів за національне відродження, що протистояла *«clique of the Three Gentlemen»*, насправді не відповідає дійсності. Критика Лондоном принципу втручання у внутрішні справи третіх держав лунала тоді, коли це відповідало геополітичним інтересам Великої Британії в Європі. Міністр закордонних справ Франції Шатобріан звертав увагу на те, що Лондон сам проводить політику втручання у внутрішні справи інших держав, прикладом чого є листопадівська декларація 1793 р., у якій він закликав до інтервенції проти революційної Франції. Про непослідовність Великої Британії в цьому питанні вказує, на його думку, циркуляр міністра закордонних справ Р. С. Каслрі від 19 січня 1821 р. в якому говорилося: «Повинно бути чітко засвоєно, що жодний уряд не може бути більшою мірою, ніж британський, схильний підтримувати право кожної держави або держав на інтервенцію в разі, коли його безпосередній безпеці або його життєвим інтересам загрожують внутрішні чвари в іншій державі» [Див.: 51].

У підсумку Велика Британія стала проводити парадоксальну політику *«intervening to prevent intervention»*. Стверджувати той факт, що Лондон був поборником ідеї національної незалеж-

політики Російської і Австрійської імперій з османського питання за часів правління Миколи I; розходження інтересів Священного Союзу і «Європейського концерту»; несумісність самодержавства з республіканським конституціоналізмом; зникнення з порядку денного «французького питання» як цементуючого фактору, що забезпечував єдність великих держав тощо. Великі держави, як і раніше, були згодні з тим, що мир повинен бути збережений, але попри це вони дедалі більше не могли досягнути єдності в питанні, звідки походить загроза миру, що зрештою обумовило кризу «Європейського концерту».

Священний Союз отримав шанс на відродження своєї діяльності на початку 1830-х років [81], приводом чого стало:

– визнання Великою Британією, Російською імперією і Францією незалежності Греції від Османської імперії на підставі Лондонського протоколу (1830 р.).

– розв'язання бельгійсько-голландського конфлікту, який виник після Бельгійської революції (1830 р.), у рамках Лондонської конференції (жовтень 1830 р. – листопад 1831 р. (із перервами) за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції. Попри існування в учасників конференції взаємовиключних інтересів (Франція була зацікавлена в послабленні свого сусіда – Нідерландського королівства, і відповідно підтримувала вихід Бельгії з його складу; учасниці Священного Союзу – Австрія, Пруссія і Росія – намагалися не допустити руйнації міжнародної системи, створеної Віденським конгресом, а тому наполягали на поверненні Бельгії до складу Нідерландського королівства; Велика Британія, зацікавлена в погіршенні франко-російських відносин, підтримала позицію Франції) Франції та Великій Британії вдалося домогтися визнання іншими учасниками конференції незалежності Бельгії, що було зафіксовано в договорі.

Успіх міжнародних конференцій в цей період був обумовлений тим, що великі держави не демонстрували колективної спроби відродити доктрину абсолютизму, не вдавалися до засудження революції як такої, не намагалися політику втручання у внутрішні справи зробити загальноєвропейською.

Однак під час конгресу в Мюнхенгреце (1833 р.) стало зрозуміло, що зовнішня політика Великої Британії і Франції¹ дедалі більше відходить від принципів Священного Союзу, крім того, позиції його учасників остаточно розійшлися з приводу османського питання, загострилися протиріччя між геополітичними інтересами Росії, Австрії та Пруссії. Остаточна руйнація «Європейського концерту» відбувається пізніше і пов'язана із Кримською війною 1853 р. [61].

ності взагалі неетично на фоні проведення ним активної і доволі жорсткої колоніальної політики.

¹ Стосовно Франції такий висновок не мав такої однозначності, про що свідчить той факт, що в 1832 р. армія Франції вторглася в Середню Італію і захопила м. Анкон; в 1836 р., коли Австрія, Пруссія і Російська імперія здійснили інтервенцію у Краківську республіку, уряд Франції, на відміну від британського уряду, не засудив вказану акцію: він вимагав виводу військ трьох держав, але при цьому не визнав інтервенцію порушенням міжнародного права.

Оцінки діяльності Священного Союзу є дуже полярними [18]. Оскільки поступово одним з основних видів діяльності стало придушення революцій у європейських державах без згоди останніх (відповідно до Попереднього протоколу від 07.11.1820 р. між Росією, Австрією і Пруссією) [28; 36; 38, с. 90–91], переважно у ліберально-демократичній і комуністичній літературі його характеризували як реакційну організацію [81]. Разом з тим не можна ігнорувати той факт, що саме завдяки його діяльності Європа не мала значних війн майже півстоліття, а сам Союз став першим і єдиним міжнародним міждержавним об'єднанням [2], яке ґрунтувалося виключно на християнських засадах і об'єднувало народи від Атлантики до Тихого океану.

«Європейський концерт» – це насправді прообраз міжнародних організацій у сфері безпеки, перший приклад ефективно діючої євроатлантичної системи колективної безпеки, побудованої на збалансованій багатополарності, готовності йти на компроміси¹ і коаліційні угоди внаслідок існування формування певного консенсусу серед провідних держав регіону з приводу організації та функціонування світового міжнародного правопорядку [58, с. 524; 75, с. 148]. Суб'єктами цієї системи були не лише держави, але й коаліції держав, склад яких змінювався залежно від їхніх геополітичних інтересів, що, однак, не тягнуло за собою перегляду характеру міжнародних відносин, як не руйнували її і революції та війни.

Показово, що хоча «Європейський концерт» закріпив гегемонію великих держав, він водночас обмежив свободу (сваволю) їх дії на міжнародній арені, внаслідок чого:

- завершився процес формування колоніальних імперій у світі (хоча офіційного закріплення колоній за великими державами не відбулося, що стало однією з причин розв'язання Першої світової війни);
- в Європі припинилися війни (за винятком незначних);
- після здійснення перерозподілу кордонів попри позицію Великої Британії² було ухвалено принцип їхньої непорушності та право великих держав втручатися у внутрішні справи третіх країн (здійснювати воєнні інтервенції), що знаходяться в зоні їхніх геополітичних інтересів, з метою придушення революційних рухів³;

¹ Дослідники зазначають, що кожна з великих держав була задоволена не цілком, але не настільки, щоб зруйнувати систему і створити новий революційний хаос [32]. Свідчення справедливості такого висновку є те, що Російська імперія в 1815 р. відмовилася від гегемонії в Європі, а в 1821 р. – від вторгнення на територію Османської імперії через недотримання останньою положень Бухарестського договору (1812 р.) та повстання в Греції.

² Офіційний Лондон заявив про неготовність прийняти як загальний принцип міжнародного права принцип втручання у внутрішні справи іншої держави. Разом з тим Велика Британія заявила про готовність окремо розглядати питання втручання у внутрішні справи європейських держав, коли виникає надзвичайна ситуація у будь-якій країні. Дана позиція пояснювалася тим, що Лондон не був готовий визнати той факт, що всі народні повстання чи революції, що відбуваються знизу, є нелегітимними та суперечать публічному праву Європи.

³ Цим правом скористалися Австрія для придушення заколотів у Неаполі та П'ємонті (1821 р.) і Франція, яка втрутилася у внутрішні справи Іспанії (1823 р.).

– політика однієї «великої держави» або їх коаліції перестала розглядати іншу «велику державу» з позиції необхідності здійснення її поділу або повного знищення;

– закладено міжнародно-правові підходи щодо мирного вирішення міжнародних спорів;

– усі спірні проблеми, що стосуються третіх, малих країн, вирішувалися на основі спільних домовленостей між великими державами.

Висновки. Віденська система, як і попередні та наступні системи міжнародних відносин, містила суперечності та елементи нового, які повністю проявилися лише з часом. Версальсько-Вашингтонська міжнародна система і заснована на ній Ліга Націй, що виступали антитезою архітектури європейської безпеки, створеною Віденською системою, виявилися менш ефективними, оскільки не змогли запобігти розв'язанню Другої світової війни.

Раціональність ідеї «Європейського концерту» як стрижня Віденської системи доводить той факт, що вона розглядалася як точка відліку при розробці моделі консорціуму великих держав, втіленого в Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Розробники стратегій сталого співробітництва великих держав відповідно до концепції «балансу сил» повинні розуміти, що на шляху до встановлення міжнародного порядку, який би міг запобігти новим війнам великих держав, вони неминуче понесуть не лише певні внутрішньополітичні іміджеві втрати, але й можуть зіткнутися подекуди з певним утиском національних інтересів, оскільки системи міжнародних відносин і відповідні їм моделі безпеки передбачають готовність йти на взаємні компроміси і поступки.

Громадська думка на національному рівні майже завжди буде переоцінювати негайні вигоди і егоїстичні демарші своєї держави на міжнародній арені й відповідно недооцінювати готовність до компромісу, пошуку консенсусу та побудувати довгострокові відносини із зарубіжними партнерами, навіть якщо останні розглядаються як геополітичні конкуренти чи супротивники. Керівники держав не можуть дозволити собі повністю ігнорувати громадську думку, насамперед позицію національних еліт, однак вони не повинні ставати заручниками цієї думки, якщо прагнуть побудувати й підтримувати міжнародний порядок, побудований на ґрунті проведення консультації і досягнення консенсусу великих держав.

Головним пріоритетом великої держави в забезпеченні життєздатності міжнародного порядку і безпеки повинно бути її прагнення уникнути прямого приниження іншої великої держави в регіоні її національних інтересів. Цей пріоритет має першорядне значення і відступ від нього може бути лише в тому разі, коли ці інтереси вступають у гострий конфлікт з першочерговими інтересами самої держави в даному регіоні.

References

1. Acte additionnel aux Constitutions de l'Empire du 22 avril 1815. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/acte-additionnel-aux-constitutions-de-l-empire-du-22-avril-1815>.

2. Anoshyna, N.-T.Yu. (2011). Holovnyi akt Videnskoho konhresu 1815 roku yak osnova mizhnarodnoho pravoporiadku XIX – pochatku XX stolittia. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. Arnault, A.-V. (1825). Vie politique et militaire de Napoléon. Paris: A. Lacrosse. Vol. 1, p. 128; vol. 2.
4. Belissa, M. (1999). Fraternité universelle et intérêt national, 1713–1795, Les cosmopolitiques du droit des gens. *Annales historiques de la Révolution française*, 316, 389–393. Paris. URL: https://www.persee.fr/doc/ahrf_0003-4436_1999_num_316_1_2252_t1_0389_0000_2.
5. Bogaturov, A.D. (1997). Velikiye derzhavy na Tikhom okeane. Istoriya i teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy v Vostochnoy Azii posle vtoroy mirovoy voyny (1945–1995). Moscow: Konvert – MONF. URL: <http://www.obraforum.ru/lib/book5/index.htm> [in Russian].
6. Bolingbrok, G.S.-Dzh. (1978). Pisma ob izuchenii i polze istorii. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Breunig, Ch. (1977). The Age of Revolution and Reaction 1789–1850. New York-London.
8. Cambaceres, Mémoires inédits, Perrin, 1999, 2 vol., II, 163; L'Europe napoléonienne. URL: <https://ehne.fr/article/epistemologie-du-politique/construction-nationale-et-enjeux-europeens/leurope-napoleonienne>.
9. Carsten, H. (1970). The Concert of Europe: A Study in German and British International Theory, 1815–1914. London: Longmans.
10. Cases, E. de Las. Le Mémorial de Sainte-Hélène. (1951). Première édition intégrale et critique établie par Marcel Dunan. Paris: Flammarion, vol. I.
11. Cases, E. de Las. Le Mémorial de Sainte-Hélène. (1951). Première édition intégrale et critique établie par Marcel Dunan. Paris: Flammarion, vol. II.
12. Chabod, F. (2001). Storia dell'idea d'Europa. Roma-Bari: Laterza.
13. Décret qui declare les îles britanniques en état de blocus. 21 novembre 1806. (1826). *Collection complete des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil d'État, publiée sur les éditions officielles du Louvre; de l'imprimerie nationale, par Baudouin; et du bulletin de lois*. Vol. 16, 66–68. A Paris.
14. Driault, É. (1911). Napoléon et l'Europe. La politique extérieure de Napoléon Ier d'après les travaux récents. *Annales révolutionnaires*, juillet-septembre.
15. Dunan, M. (1961). Napoléon et l'Allemagne. Napoléon et l'Europe.
16. Duroselle, J.-B. (1992). Tout empire périra. Théorie des relations internationales. Paris: Armand Coli.
17. Elrod, R.B. (1976). The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System. *World Politics*. Vol. 28, Issue 2, 159–174. doi: 10.2307/2009888.
18. Fadeyeva, T.M. K 200-letiyu Venskogo kongressa 1814–1815 gg.: razmyshleniya o ego nasledii (na stranitsakh zhurnala «Journal of Modern European History»). (Svodnyy referat). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2016-03-021-024-k-200-letiyu-venskogo-kongressa-1814-1815-gg-razmyshleniya-o-ego-nasledii-na-stranitsah-zhurnala-journal-of-modern-european> [in Russian].
19. Farkhutdinov, I.Z. (2019). Postutrekhtskaya Evropa – neskonchayemyye voyny v XVIII v. Opyt doktrinalnogo issledovaniya problem formirovaniya sovremennoy modeli mezhdunarodnykh otnosheniy v kontekste razvitiya mezhdunarodnogo prava (prodolzheniye). *Evraziyskiy yuridicheskii zhurnal*, 12(139), 22–33 [in Russian].
20. Farkhutdinov, I.Z. (2020). Voyna i mir v kontekste mezhdunarodnogo prava. Opyt doktrinalnogo issledovaniya problem formirovaniya sovremennoy modeli mezhdunarodnykh otnosheniy v kontekste razvitiya mezhdunarodnogo prava. *Evraziyskiy yuridicheskii zhurnal*, 2(141), 25–33 [in Russian].
21. Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815). URL: http://www.hlrn.org/img/documents/final_congress_viennageneral_treaty1815.pdf.
22. Fleury de Chaboulon. Les Cent Jours. (1820). Mémoires pour servir à l'histoire de la vie privée, du retour et du règne de Napoléon en 1815. Londres.
23. Fordham, B. (2004). A Very Sharp Sword: The Influence of Military Capabilities on American Decisions to Use Force. *Journal of Conflict Resolution*, vol. 48, 5, 632–654.
24. Georges Bordonove. (1998). Napoléon, Paris, Pygmalion (1re édition en 1978).
25. Germaine de Stael. (1983). Considérations sur la Révolution française. Introduction, bibliographie et notes par J. Godechot. Paris: Tallandier.

26. Goldsmith, B. (2003). Bearing the Defense Burden, 1886–1989: Why Spend More? *Journal of Conflict Resolution*, vol. 47, 5, 551–570.
27. Gulick, E.V. (1967). *Europe's Classical Balance of Power: A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft*. New York: WW Norton & Co.
28. Holbraad, C. (1970). *The Concert of Europe: a study in German and British international Theory, 1815–1914*. Harlow: Longmans.
29. Holsti Kalevi Jaakko. (1991). *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648–1989*. Cambridge University Press.
30. Horlo, N.V. (2019). Kontseptualni zasady i praktyka iredentyzmu: vnutrishnopolitychnyi i mizhnarodno-politychnyi konteksty. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
31. Jourdan, A. Napoléon et la paix universelle. Utopie et réalité. URL: <https://books.openedition.org/pur/16119>.
32. K 200-letiyu Venskogo kongressa 1814–1815 gg.: razmyshleniya o ego nasledii (na stranitsakh zhurnala «Journal of Modern European History»). (Svodnyy referat). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2016-03-021-024-k-200-letiyu-venskogo-kongressa-1814-1815-gg-razmyshleniya-o-ego-nasledii-na-stranitsah-zhurnala-journal-of-modern-european/> [in Russian].
33. Kenneth, N.W. (1979). *Theory of International Politics*. N.Y.: Random House.
34. Khronika podii 1802–1804 rokiv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/td2.pl?Year=1803> [in Ukrainian].
35. King, D. (2010). *Bitva diplomatov. ili Vena. 1814*. Moscow: AST: Astrel [in Russian].
36. Kissinger, H.A (1957). *World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace*. Boston: Houghton Mifflin.
37. Klyuchnikov, Yu.V., Sabanin, A.V. (1925). *Mezhdunarodnaya politika noveyshego vremeni v dogovorakh. notakh i deklaratsiyakh. ch. 1. Ot Frantsuzskoy revolyutsii do imperialisticheskoy voyny*. Moscow: Litizdat NKID [in Russian].
38. Kudryavtseva, E.P. (2014). Venskaya sistema mezhdunarodnykh otnosheniy i eye krusheniye (1815–1854 gody). *Novaya i noveyshaya istoriya*, 4, 88–106 [in Russian].
39. Las Cases. (1951). *Le Mémorial de Sainte-Hélène*. Paris: Flammarion, II, 233.
40. Lefebvre, G. (1965). *Napoléon*. Paris: PUF (Peuples et civilisations), 5e éd. revue et augmentée.
41. Lents, T. Evropeyskiy proyekt Napoleona. URL: <http://annuaire-fr.igh.ru/system/articles/pdfs/000/000/110/original/084d04bc06e5c0465de4ed11683f087e21d7f70a.pdf?1437044450> [in Russian].
42. Le radici storiche e culturali dell'Europa. L'attualita di un'idea antica. Coordinatore del Liliana Mosca. 2012–2013, 34. URL: http://www.fedoa.unina.it/9991/1/Tarantino_Annamaria_26.pdf.
43. Le Roman de Napoléon: L'Europe sous Napoléon (9/15). URL: <https://leblogueur63.wordpress.com/2017/11/14/le-roman-de-napoleon-leurope-sous-napoleon-9-15/>.
44. Majoros, I. (2016). Questions of Organisation, Portraits and Everyday Life in Vienna, 1814–1815. La Garde-Chambonas about the Congress of Vienna. *Central European Papers. Vol. IV, 1, 8–19*.
45. Manfred, A. (1980). *Napoléon Bonaparte*, Moscou: Les Éditions du Progrès (1re édition en URSS en 1971).
46. Marzagalli, S. (1999). *Les boulevards de la fraude. Le négoce maritime et le blocus continental, 1806–1813*. Bordeaux, Hambourg, Livourne, Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.
47. *Militar-historisches Kriegslexikon (1618–1905)*. (1908). Herausgegeben von G. Bodart, Wien und Leipzig.
48. Miller, L. (1994). *Global Order. Values and Power in International Politics*. Boulder: Westview.
49. Mirzekhanov, V.S. (2019). 1815 god v istorii: evropeyskaya sistema i evropeyskaya identichnost mezhdu krizisami i ravnovesiyem v epokhu moderna. *Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy zhurnal «Istoriya»*. Vol. 10, issue 11 (85). *Transformatsii mezhdunarodno-politicheskikh sistem: ot Venskogo kongressa do XXI veka*. doi: 10.18254/S207987840008097-5 [in Russian].
50. Nadler, V.K. (1892). *Imperator Aleksandr I i ideya Svyashchennogo soyuza: v 5 t*. Riga: Izdaniye knigoprodavtsa N. Kimmelya; Kharkov: Tipografiya Gubernskogo Pravleniya. Vol. V [in Russian].

51. Parsamov, V.S. (2017). Svyashchennyi soyuz i ego interpretatory. *Rossiya i mir v XIX veke*, 4 (97), 45–60 [in Russian].
52. Picheta, V.I. (1912). Aleksandr i Evropa. Otechestvennaya voyna i russkoye obshchestvo. 1812–1912. *Yubileynoye izdaniye*. (Vols. 1–7); Vol. VII. Moscow: Tipografiya T-va I. D. Sytina [in Russian].
53. Phillips, W.A. (1920). The Confederation of Europe: A Study of the European Alliance, 1813–1823, as an Experiment in the International Organization of Peace. 2nd edn. London, New York: Longmans Green and Co, 150–152.
54. Projekt Akta o Svyashchennom soyuze. Sostavlenyy Aleksandrom I s popravkami Frantsa I. (1960). *Vneshnyaya politika Rossii v XIX – nachale XX v. Vol. 8*. Moscow [in Russian].
55. Rakhshmir, P.Yu. (2005). Knyaz Metternikh: chelovek i politik. Perm: Kommersant [in Russian].
56. Rao, A.-M. (1994). Républiques et monarchies a l'époque révolutionnaire: une diplomatie nouvelle? *La République et l'Europe, n° spécial des Annales historiques de la Révolution française*, 2, 267–278.
57. Regionalnaya spetsifika struktur stabilnosti. URL: http://www.obraforum.ru/lib/book5/2_3.htm [in Russian].
58. Rendall, M. (2006). Defensive realism and the Concert of Europe. *Review of International Studies*, 32, 524. doi: 10.1017/S0260210506007145.
59. Rey, M.-P. (2013). Aleksandr I. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
60. Rey, M.-P. (2017). Venskiy kongress kak instrument vyrabotki novykh diplomaticheskikh norm i obychayev. Per. s fr. O.V. Okunevoy. *Rossiya i sovremennyy mir*, 4 (97), 31–44. doi: 10.31249/rsm/2017.04.03 [in Russian].
61. Schroeder, P.W. (1972). Austria, Great Britain, and the Crimean War: The destruction of the European concert. Cornell University Press.
62. Schroeder, P.W. (2000). International politics, peace, and war, 1815–1914. *The Nineteenth Century Europe 1789–1914*, Blanning T. C. W. (Ed.). Oxford.
63. Sekretnyy doklad. (1897). predstavlenyy Napoleonu ministerstvom inostrannykh del. 4 (16-go) marta 1810 goda. *Russkaya starina*, vol. 89, 3, 424–425 [in Russian].
64. Schilder, N.K. (1905). Imperator Aleksandr I. Ego zhizn i tsarstvovaniye. (Vols. 1–4); Vol. IV. SPb.: Tip. A.S. Suvorina [in Russian].
65. Stael, G. de, Godechot J. (1983). Considérations sur la Révolution française; introduction, bibliographie, chronologie et notes par J. Godechot. Paris: Tallandier.
66. Tarle, E.V. (1958). Sochineniya. (Vols. 1–12); Vol. 3. Kontinentalnaya blokada. Issledovaniya po istorii promyshlennosti i vneshney trgovli Frantsii v epokhu Napoleona I. Moscow: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR [in Russian].
67. Teylor, A.Dzh. (1958). P. Borba za gospodstvo v Evrope 1848–1918. Moscow: Inostrannaya literatura [in Russian].
68. The Concert of Europe and Great-Power Governance Today. What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century? 34 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE226/RAND_PE226.pdf.
69. Tomsinov, V.A. (2012). Rokovaya voyna Napoleona Bonaparta. *Partitura Pervoy Otechestvennoy. Voyna 1812 goda / Sostavitel E. N. Rudaya*. Moscow: Veche, 15–82 [in Russian].
70. Touchard-Lafosse, G., Saint-Amant, J. (1825). Précis de l'histoire de Napoléon, du Consulat et de l'Empire avec les réflexions de Napoléon lui-même sur les événements et les personnages les plus importants de son époque suivi d'un examen politique et littéraire des ouvrages qui se rattachent le plus immédiatement a l'histoire de Napoléon, Paris, A. Thoissier-Desplaces.
71. Traité d'alliance offensive et defensive conclu a Tilsit le 25 Juin (7 Juillet) 1807. *Sbornik imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obshchestva*, vol 89, 58–59 [in Russian].

72. Tsvatyi, V.H. (2015). Videnskyi konhres (1814–1815 rr.): instytutsionalnyi vymir yevropeiskoho derzhavotvorennia, zovnishnoi polityky i dyplomatii (mizhnarodno-pravovy aspekt). *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy, issue 22(1), 114–123* [in Ukrainian].

73. Tulard, J. (1977). *Napoléon, ou le mythe du sauveur*. Paris: Fayard.

74. Uralnis, B.Ts. (1998). Istoriya voyennykh poter. Voyny i narodonaseleniye Evropy. Lyudskiye poteri vooruzhennykh sil Evropeyskikh stran v voynakh XVII–XX vv. (istoriko-statisticheskoye issledovaniye). St. Petersburg: Poligon; Moscow: AST [in Russian].

75. Webster, C.K. (1919). *The Congress of Vienna, 1814–1815*. London: Humphrey Milford, Oxford University Press.

76. Wilborn, T.L. *Stability, Security Structures and the US Policy for East Asia and the Pacific*. Strategic Studies Institute. Army War College. March 23, 1993.

77. What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century? 34 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE226/RAND_PE226.pdf.

78. Wohlforth, W., Little, R., Kaufman, S.J., Kang, D., Jones, C.A., Tin-Bor, Hui V., Eckstein, A., Deudney, D., Brenner, W.J. (2007). Testing Balance-of-Power Theory in World History. *European Journal of International Relations, Vol. 13, 2, 155–185*.

79. Woolf, S. (1990). *Napoléon et la conquête de l'Europe*. Paris: Flammarion.

80. Xavier, A.M. *Le Royaume de Westphalie Napoléonien, tentative d'instauration d'un "Etat-Modele"*. URL: <https://www.napoleon.org/histoire-des-2-empires/articles/le-royaume-de-westphalie-napoleonien-tentative-dinstauration-dun-etat-modele/>.

81. Yamada, N. (2004). *George Canning and the Concert of Europe, September 1822–July 1824*. Thesis submitted for the Degree of PhD, University of London. URL: <http://etheses.lse.ac.uk/2562/1/U615511.pdf>.

82. Zak, L.A. (1966). *Monarkhi protiv narodov*. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya [in Russian].

83. Zemtsov, V.N. (2018). Evropa: imperskiy proyekt Napoleona. *Otechestvennaya voyna 1812 goda: Istochniki. Pamyatniki. Problemy. Materialy XXI Mezhdunar. nauch. konf. Borodino. 4–6 sentyabrya 2017 g.* / Sost. I.V. Korneyev. Moscow, 234–247 [in Russian].

Getman A. P., Doctor of Law, Full Professor, Pro-Rector for Scientific Work, Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: prof.getman@gmail.com ; Scopus Author ID: 55131901800 ; ORCID 0000-0002-1987-2760

Yakoviuk I. V., Doctor of Law, Full Professor, Head of the European Union Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: yakoviuk@ukr.net ; Scopus Author ID: 57200072341 ; ORCID 0000-0002-8070-164

European Security Architecture at the end of the XVIII – the first half of the XIX century

Taking into account the new dangerous challenges to the modern international legal order and security system, politicians and scholars are faced with the question of the timeliness and validity of the revision of established conceptual approaches to the construction of international and European security architecture. Since the beginning of the XXI century there are more and more calls to significantly update the current international order, its institutions, norms and rules, which emerged after 1945 (especially the UN Security Council). In this regard, the study of the evolution of previous systems of international relations and security systems based on them (in particular the Vienna system) is relevant and of a practical significance. Regarding the «European Concert» as a core of the Viennese architecture of European security (1815–1914) there is a general ambiguous attitude in historiography, which prevents it from being properly assessed, as well as to trace the evolution of the Vienna system, its relationship with subsequent international systems, to assess the possibility of using its elements to design future

international systems. It determines the attention caused by the formation, development and decline of the Vienna system. One of the concepts that require to be reconsidered in this context is the «balance of power», the theoretical foundations of which were mainly formed during the Vienna system. Over time, the content of the concept of «balance of power» changed markedly and was supplemented with new elements, which caused the conceptual ambiguity of the term. As a result of the development of international relations, changes in approaches to global and regional security, there is a need for a critical analysis of the «balance of power», its new conceptual models that explain the behavior of world politics' subjects.

Keywords: security architecture; «Balance of power»; Napoleon; European federation; Congress of Vienna (1814–1815); Vienna system of international relations.

Рекомендоване цитування: Гетьман А. П., Яковюк І. В. Архітектура європейської безпеки наприкінці XVIII – у першій половині XIX сторіччя. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 8–32. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209571>.

Suggested Citation: Getman, A.P., Yakoviyk, I.V. (2020). European Security Architecture at the end of the XVIII – the first half of the XIX century [Arkhitektura yevropeiskoi bezpeky naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX storichchia]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 150*, 8–32. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209571> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 07.08.2020 р.